

Половином октобра 1944, гхошто су последње непријатељске групације потиснуте из источне Србије према западу, на територији Тимочке крајине образују се народноослободилачки одбори и војно-позадинске команде, са основним задатком помоћи фронту и истеривању непријатеља из земље. Упоредо долази до обнове привредног живота, саобраћаја, производње, трговине, услужних делатности, почињу са радом школе, реорганизује се здравствена и социјална служба, оснивају народни судови. Ваљало је створити услове за редован живот у тек ослобођеним селима, рудницима и градовима. И то у време када је рат у Југославији и свету још увелико трајао.

Политичку основу том читавом раду давала је Комунистичка партија, СКОЈ и масовне организације фронта, синдиката, омладине и жена.

Народноослободилачки одбори и војне команде

Образовање органа нове народне власти у свим местима где они нису постојали, представљало је сада најреволуционарнији акт успешне оружане борбе која је од првих устаничких дана 1941. године истицала идеје народног ослобођења и бољег живота радног човека. Носиоци изградње новог друштвеног уређења могли су бити само народноослободилачки одбори, чија је улога проверена у току тешких ратних година. Известан број тих органа нове народне власти деловао је овде за време целог рата, многи су образовани у периоду од јуна до краја октобра 1944. (од 77 села у тимочком и заглавском срезу на пример, у 61 су образовани НОО), али знатну већину тек је сада ваљало стварати.

Команда места у Зајечару издала је 10. октобра 1944. карактеристичан „Проглас“:

„Укидају се све државне установе, све војне установе бившег режима, општине, пореске управе итд. По успостави нове народне власти надлештва која су потребна биће поново успостављена . . . Позивају се сви грађани из града и околине да успоставе нормалан живот пословања и свакоме се гарантује пуна грађанска слобода личности и имовине . . . Лична обрачунавања забрањена су и до успоставе народног суда судиће војни суд по свим кривицама . . . Самовласно прибављање задовољења и обрачуна новлачи собом најстрожију казну . . .“.

Поред раније основаног Среског народноослободилачког одбора за тимочки срез, и остали срезови и градови у округу добили су у току октобра своје највише органе власти.

Народноослободилачки одбори по селима Тимочке крајине постајали су основна упоришта свих мера нове народне власти. Њихово оснивање и делатност у току јесени 1944. прожимали су читав живот на тек ослобођеној територији.

У Вини, крај Књажевца, у присуству делегата сеоских општинских НОО, образован је 1. октобра 1944. Срески НОО за заглавски срез¹⁾.

У Бољевцу је истог дана, 1. октобра, образован Срески НОО²⁾. који је одлучио да се што пре створе НОО у селима где их још нема, а постојећим одборима „да се дају потребне директиве за рад“. Истог дана, на заједничкој седници среског, градског и сеоског НОО, одата је пошта бољевачком првоборцу,

1. У једном од својих првих аката извршни одбор СНОО за Заглавски срез налаже свим НОО у срезу:

„1)... Као најважнији задатак јесте организација народа за борбу против окупатора и народних непријатеља. Одбори ће код народа улерати борбени дух, пожртвовње, љубав и дисциплину, да би се на тај начин сврстали у један јединствени Народноослободилачки фронт.

2) Обавестити народ о стању фронта према приложеним радио-вестима.

3) Образовати при свим среским и општинским НОО ослободилачке фондове (ЈНОФ) и настојати да се у тим фондovima у првом реду добровољно прикупе све врсте животних намирница (пасуљ, кромпир, купус, лука, масти, сира, жита и меса према потреби), као и материјалну помоћ у новцу, који би се утрошио на опште циљеве у погледу обнове земље.

4) Настојати да се обрадива површина земље благовремено обради на тај начин што ће се образовати код свих среских и општинских одбора радничке чете састављене од омладинаца, омладинки и осталих способних људи. Ово нарочито важи за оне породице које не могу саме да обраде земљу (заробљеничке, мобилисаних, палих другова у овој борби, погореличких и сличне) . . .“.

За председника СНОО у заглавском срезу изабран је адвокат из Књажевца Градимир Илић, за потпредседника земљорадник из Црвења Јеленко Матејић, секретар је био Момчило Велојић, ондашњи секретар поверенства КПЈ за тај срез.

2. Председник СНОО Бољевац постао је Јон Вијоровић, земљорадник из Валакоња, потпредседник Влада Ичић, а секретар Степа Богдановић.

партизанском лекару др Ивку Ђоловићу, који је погинуо у борби са четницима фебруара 1944. у околини Кривог Вира. На седници СНОО Бољевац од 13. октобра констатовано је:

„ . . . Двадесетогодишња управа ненародних режима, четворогодишња владавина окупатора и једногодишња Кента и других издајника и пљачкаша, оставили су овом одбору као наслеђе 1) заплашен, културно заостао и склон паничарском духу народ; 2) разне остатке пљачкашких банди које ремете мир и ред; 3) замро културни живот и заосталу и разривену привреду; 4) порушене и напуштене школе . . . Радништво боговинског рудника живи под тешким материјалним приликама и у несташници намирница . . .”.

У одлукама одбора донета су упутства за даљи рад сеоских НОО, о сарадњи са војском, спречавању сече шуме, оспособљавању школа и болница за рад.

Народноослободилачки одбор за Бор који је изабран 3. октобра, имао је у свом саставу махом раднике. Срески НОО за Бор образован је 20. октобра³).

Десетог октобра 1944. на збору грађана једногласно је изабран НОО у Доњем Милановцу⁴). НОО је „одмах предузео рашчишћавање града од рушевина и склањање лешева . . . прикупљање ратног материјала . . . Непријатељ је све поплачкао где је прошао тако да је срез остао без хране како људске тако и сточне . . .”.

На збору грађана у ослобођеном Зајечару 11. октобра 1944. изабран је Градски НОО⁵). Једна од првих одлука НОО у граду Зајечару била је „да се изгинули партизани пренесу и заједнички сахране и једновремено одржи помен свима”.

3. Председник СНОО за срез борски је Божа Међедовић, а секретар Светозар Анђић.

4. У Доњем Милановцу председник НОО постао је кафеџија Душан Јосимовић, потпредседник столар Александар Радосављевић, а секретар Љуба Ђирковић, чиновник. За председника СНОО Поречког среза изабран је 29. новембра Александар Радосављевић.

5. За председника Градског НОО у Зајечару изабран је инг. Милорад Сибиновић, потпредседник Бранко Аранђеловић, кројач, а секретар је агроном инг. Душан Павличић.

Председник Среског НОО Зајечар је учитељ Жарко Најдановић, потпредседник Милош Ранковић — Миленковић, а секретар земљорадник Војислав Ранђеловић.

Градски Одбор је 17. октобра упутио проглас грађанима:
„Да би Народно-ослободилачки одбор Зајечара могао што брже и са што више успеха приступити нормализовању прилика и лечењу тешког стања које је непријатељ оставио иза себе, да би се што пре завео ред, поправили порушени домови, обезбедило што правилније снабдевање грађана животним потребама и ублажиле муке најтеже погођених, неопходно је потребно да сви грађани Зајечара буду свесни своје велике дужности и да све учине што се од њих тражи, а што је у границама њихове могућности . . .

1) Да се сваки одазове позиву Народно-ослободилачког одбора ма на шта се тај позив односио;

2) Све приватне ствари, ма на који начин се до њих дошло морају се безусловно вратити власницима . . .

Срески НОО за зајечарски срез изабран је 21. октобра.

Срески НОО у Салашу изабран је такође 21. октобра. Одбор у Кладову који је изабран још 26. септембра оспособио је ускоро бродски саобраћај Дунавом на релацији Кладово — Доњи Милановац и Кладово — Прахово. Срески НОО за кључки срез и СНОО за брзопаланачки срез (Јабучовац) изабрани су у првој половини октобра, када су образовани и Градски НОО за Неготин, односно Срески НОО за неготински срез⁶⁾.

Окружни народноослободилачки одбор за зајечарски округ образован је 28. октобра 1944. у Зајечару. Том приликом изабран је и његов Извршни одбор⁷⁾.

О томе ко је заслуживао да буде народни одборник јавно се расправљало. У „Упутствима“ која је још у септембру 1944. издао НОО тимочког среза о особинама народног одборника стоји, поред осталог, следеће:

„Позадина, као и фронт захтевају људе који су увек спремни да учине све напоре и поднесу све жртве за ствар ослобођења. Поштење је оно без чега се не може ни замислити члан Од-

3) Ни један кућевласник односно станодавац не може истерати из свога стана односно куће свог кираџију, нити му стан отказати сам, него то може учинити само преко овог Одбора;

4) Свако мора примити невољника који је остао без стана, ако има и једну слободну просторију или ако се може сабити у мањи број одељења . . .

7) Моле се грађани да сваку неправилну радњу органа Народноослободилачког одбора пријаве самом Одбору — дотичном стручном Отсеку или председнику одбора лично, било писмено под пуним потписом било усмено, како би Одбор могао предузети кораке да се те неправилности више не понове. Ово је света дужност сваког грађанина проистекла из слободе коју су синови ове земље извојевали ради њене среће и напретка“.

6. Председник СНОО у Салашу био је Душан Јеремић, земљорадник, у Кладову је за председника СНОО изабран Зарије Јонових, а у Јабучовцу је председник СНОО Војислав Казимировић. За председника НОО у Неготину изабран је штампар Живојин Јаковљевић, а за председника СНОО за срез неготински земљорадник Васа Станковић.

7. Састав Окружног НОО за округ Зајечар чинили су (према „Билтену“ бр. 1 Окружног НОО): „Петар Мундрић, учитељ из села Слатине код Бора, Живан Васиљевић — Марко из Зајечара, Јанко Симеоновић — Сава из с. Подгорца, Војислав Јеленковић — Божа из с. Боровца, Јеленко Матејић из с. Црвења, Крста Кобилановић из с. Мокрања. Илија Михајловић из Брзе Паланке, Светислав Првановић учитељ из Боровца, Радомир Илић земљорадник из с. Рготине, Драгица Нешић из Зајечара, Бора Спасојевић инжењер из Бора, Душан Јосимовић из Доњег Милановца, др Милан Митровић из Неготина, Божидар Ђурић — Бранко инжењер агрономије из с. Брусника, Слободан Урошевић, адвокат из Неготина, Мирко Бабић — Шлем радник из Књажевца, Веља Вељковић радник из Бора, Зарија Јонових земљорадник из с. Велике Врбице“.

После избора одржана је прва седница на којој је конституисан Извршни одбор Окружног НОО: председник Војислав Јеленковић, потпредседник Живан Васиљевић, секретар Јанко Симеоновић, повереник за трговину Илија Михајловић, повереник за финансије Јеленко Матејић, повереник за унутрашње послове Слободан Урошевић, повереник за привреду Божидар Ђурић, повереник за здравље др Милан Митровић, повереник за саобраћај Радомир Илић, повереник за рударство Бривоје Спасојевић, повереник за просвету Светислав Првановић.

бора. У њега су управљене све очи, људи гледају на то шта он ради, а не шта говори. Скромност је оно што најбоље краси човека. Нека се одборник не поноси тиме што је он некаква власт. Однос према народу мора увек бити топао, другарски, пријатељски и у свему тактичан. Приватан живот члана одбора нека у свему служи за углед. Коцка, псовка, пијанчење, нерад, свађа у породици, напуштеноста имања и куће и друго, све су то лоши примери. Објективност је услов за рад и стицање поверења. Одборник не сме дозволити да га други опомињу, да се на њега чека, да послове одуговлачи, да одаје пословне тајне, већ хитно и савесно да ради. Иницијатива треба да постоји код сваког члана одбора, то значи: не радити само оно што се наређује, већ сам размишљати о свему, предвидети, давати корисне предлоге одбору...".

Упоредо са народноослободилачким одборима, у свим средњим местима Тимочке крајине образоване су и команде места, као и две команде подручја — у Зајечару и Неготину, које су пре свега радиле на мобилизацији нових бораца за фронт⁸). Почело се и са стварањем народних судова, на основу одлука Главног НОО за Србију (од 10. октобра 1944). Судије општинских судова бирао је народ на зборовима, а на седницама средњих и Окружног НОО биране су судије за средње и оба окружна суда у Зајечару и Неготину.

У свим срезovima почеле су са радом комисије које су утврђивале ратне злочине и штете које су нанели окупатори и квислинзи. Образована су и одељења ОЗН-е (Одељење за заштиту народа), која су се бавила борбом против непријатељске делатности.

На Великој антифашистичкој народно-ослободилачкој скупштини Србије, одржаној 9 — 12. новембра 1944. у Београду, присуствовала су и 54 делегата из зајечарског округа. Том приликом је сваки срез из Тимочке крајине добио свог посланика у изабраној Скупштини (АСНОС), 5 делегата изабрана су у састав АВНОЈ-а). Тиме је завршена ова фаза изградње и повезивања свих органа народноослободилачке власти у зајечарском округу.

Основни задатак чијем су извршењу пришли народноослободилачки одбори и војно позадински органи, био је мобилизаци-

8. Командант подручја Зајечар био је Жарко Ковачић, политички комесар Милојко Ђорђевић. За подручје Крајина (Неготин) командант је Радојица Ђуровић, а политички комесар Атанаско Радуловић.

9. За посланике из Тимока и Крајине у АСНОС су изабрани: Војислав Јеленковић, Живан Васиљевић, Петар Мундрић, Јанко Симеонович, Момчило Сибиновић, Вождар Ђурић, Ваза Станковић, Таса Радуловић, Илија Михајловић, Зарија Јоновић, Родољуб Стојановић, Добривоје Радосављевић, Душан Јосимовић, Сретен Вучковић и Видоје Пешић. У састав Председништва АСНОС-а изабран је Петар Мундрић. На седници АСНОС-а из Тимочке крајине су међу представнике Србије у састав АВНОЈ-а изабрани Добривоје Радосављевић, Павле Илић, Живан Васиљевић, Видоје Пешић и Петар Мундрић. О саставу читаве делегације из Тимочке крајине на заседању АСНОС-а видети прилог бр. 51.

ја бораца од 20 до 40 година у јединице Народноослободилачке војске, које су водиле огорчене борбе са окупатором и петокло-нашима на још неколико фронтова — у Срему, Босни и др. Сва подршка била је дата војним командама места и двома команда-ма подручја, у Зајечару и Неготину. Позивајући народ у одлучан, последњи, обрачун са окупаторским трупима, Иницијативни ок-ружни народноослободилачки одбор је још у прогласу од 24. сеп-тембра 1944. истицао:

Пођимо сви у редове наше херојске Народноослободи-лачке војске! Пођимо сви у последњи бој за ослобођење наше на-паћене домовине под заставом нашег херојског команданта Мар-шала Тита! Дајмо све за нашу Народноослободилачку војску и изградњу демократске Србије у слободној Демократској Федера-тивној Југославији".

Мобилизација је ефикасно спроведена, а хиљаде нових бо-раца попуниле су редове бригада НОВЈ на свим главним фрон-товима¹⁰).

Од неких војних обвезника формиране су при командама места радне јединице, које су своје прве акције вршиле на кому-никацијама од особитог значаја за војне транспорте. Сви они ко-ји до тог часа нису били ушли у редове народне војске сада су пожурили да се одазову мобилизацији. Групе нових бораца исп-раћане су са песмом на фронтове. На ослобођеној територији остало је претежно неборачко становништво, радници неопход-ни у рудницима и мали број политичких активиста, одборника, као и неколико посадних батаљона при командама места.

Живот у оскудици богат успесима

Слободан живот на тој у рату растројеној територији, те-као је првих дана у великој економској оскудици, са разрушеним постројењима, дезорганизованим снабдевањем и саобраћајем.

Школе и болнице биле су пуне рањеника, комуналне служ-бе једва су функционисале, ваљало је у свему кренути из почет-ка. Најтеже је било са исхраном становништва у градовима, руд-ницима, и оним деловима округа који су били пасивни. У рату су осиромашена и она села која су иначе економски боље стаја-ла. Није било залиха жита, кукуруза, шећера, меса, масти. Тек-стил је представљао велику реткост, петролеј за осветљење ма-ло је ко имао, електричне централе нису радиле. Приватни тргов-ци, шпекуланти навикнути за време рата на „црну берзу", нису могли бити снабдевачи у новим приликама. Иако је већину за-течене одеће, обуће и намирница требало упућивати на фронт, органи власти одмах су предузели сложену организацију снабде-вања становништва у условима велике несташнице. У селима је то чињено махом преко земљорадничких задруга, које су реор-ганизоване, а по градовима преко новоотворених трговина.

Саобраћај на овој ослобођеној територији био је првих дана потпуно замро. Железничке пруге од Ниша до Неготина, и од Зајечара ка Параћину, биле су разорене у току последњих борби, а већина мостова лежала је на дну речних корита. Пут Дунавом био је онемогућен, mine су пловиле реком, штрчали су костури потопљених бродова, а пловни канал у Сипу био је закрчен. Једино су још друмови били донекле проходни. После месец дана надљудских напора органа власти и саобраћајних радника, прорадила је половином новембра 1944. железничка пруга према Параћину, а као возни парк претежно су послужили вагони и локомотиве сачувани у Бору.

Рушевине по рудницима, у насељима, на улицама градова, спаљени домови, видели су се на сваком кораку.

Радни батаљони при војним командама места и омладинске чете, први су прегнули да уклоне ратну пустош. У Зајечару су омладинске радне групе целу јесен и зиму даноноћно дежурале приликом истовара и утовара робе на железничкој станици. У Прахову, код Неготина, и у Кладову, организовали су још нејаки младићи и девојке истовар намирница из потонулих немачких шлепова, а у Бору је омладина раскрчивала рушевине централне машинске радионице. Слично је било и у осталим срезovima. У Текији и Салашу од материјала из разрушених бункера направљане су куће и школе; омладински радни батаљон из Зајечара је код Гамзиграда на рукама преносио гранате за фронт преко разрушеног моста на Тимоку; у Кладову су на истовару жита предњачили чланови партијског и скојевског комитета; у Књажевцу и Неготину народ и омладина оправљали су зграде гимназије; у Доњем Милановцу је цело становништво утоваривало у шлепове пирит из Мајданпека; у селима су мештани оспособљавали пропусте на потоцима, поправљали путеве и школе.

По селима су омладинци и омладинке обрађивали имања бораца који су отишли на фронт и успешно подржавали акцију народне власти да се „свако парче пољопривредног земљишта за себе“.

Омладинске бригаде из девет округа Србије и града Београда поставиле су од јануара до априла 1945. према ЈДрном врху код Бора, уз помоћ локалних органа власти и борског предузећа, 12 километара пруге, све до великих залиха огревног дрвета затрпаног у снегу, које је исечено, утоварено и послато болницама и грађанима у опустошеном Београду. У овој првој радној акцији омладине Србије, међу 1630 учесника, било је и око 300 бригадиста из Тимока и Крајине“).

Најкрупнији задаци стајали су пред народноослободилачким одборима у области рударства. Производња у руднику бакара у Бору и рудницима угља била је обустављена, у окна је продирала вода. Требало је тако рећи голим рукама обновити обрушене хоризонте, довести најнеопходнију електричну енергију из термоелектрана, пустити у погон миниране и зарђале рударске

машине. Немци су из Борског рудника однели са собом делове термоелектране. Они су нађени у близини Злота и термичка централа је у току новембра почела давати прву енергију. У појединим погонима рудника постављени су тих дана најоданији радници за поверенике — радничке управнике. Осујећен је илузоран покушај некадашњих власника, Француза, да по ослобођењу формирају неку своју „управу“. Рудари су остајали у „шихтама“ и по 20 часова. Захваљујући самопрегорном раду изливене су почетком 1945. године прве тоне бакара (11. марта).

У рудницама угља Боговини, Ртњу, Вини, Подвису и Српском Балкану, где су средства за обнову била незнатна, требало је уложити велике напоре. Крајем 1944. године пошли су транспорти угља из ових рудника. Мајданпек је прорадио убрзо по ослобођењу.

Велики посао стајао је пред народноослободилачким одборима и око организовања школске наставе, која је у годинама рата била повремена и непотпуна. Ваљало је окупити учитеље наставнике и школску децу, обезбедити основне материјалне услове за наставу. Зграда основне школе у Зајечару изгорела је приликом борби, али то није сметало учитељима да врло брзо прикупе школску децу и отпочну са наставом. Наставу су обављали у приватним зградама, а неки учитељи претворили су и своје домове у учионице. Наставници гимназије су заједно са ђацима крчили учионице, рибали подове, брисали и намештали прозоре, уносили клупе и школски намештај. На територији округа су крајем јануара 1945. прорадиле четири гимназије, једна пољопривредна школа и једна учитељска школа, са укупно 2935 ученика. Отворено је 215 основних школа са 499 одељења, које је похађало 17709 ђака.

Још теже је било са радом болнице и других здравствених установа. Болести и епидемије, као последице рата, увелико су харале, број лекара се знатно смањило, није било лекова, болнички инвентар готово је уништен. А број рањеника са фронтана стално се повећавао.

У све те нове послове, од привреде до просвете, комунисти су уносили исти елан који је прожимао партизанске јединице у оружаном борби за ослобођење; они су окупљали на извршењу нових задатака стотине и хиљаде родољуба, преносили на њих одушевљење у раду, сами стицали нова искуства.

У акцији против групица одметника — четника, којих је првих јесењих дана 1944. године било још две-три стотине, уз народну милицију, као један од извршних органа власти, нарочито су се ангажовале јединице Корпуса народне одбране — КНОЈ и Одељење за заштиту народа — ОЗН-а. Захваљујући свестраном подршци народа, одметништво овде није било дугог века, четници ни у једном часу нису представљали већу сметњу у раду народне власти и њихов број се за неколико месеци смањило на свега две-три десетине махом усамљених, потпуно деморалисаних појединаца.

Народни суд је имао тих дана пуне руке посла у суђењима похватаним народним непријатељима, у присуству великог броја људи који су испуњавали све суднице. У изводима из неких осуда изречених народним непријатељима пред Војним судом при Команди зајечарског подручја (углавном у последњим ратним месецима) стоје поред осталог, и овакве забелешке о пресудама:

„ . . . Тодор В. Торлаковић . . . што је као активан припадник организације ДМ у лето 1944. године заједно са једном „црном тројком“ извео из куће обућара Жику Крстића из Зајечара, који је касније у Леновцу убијен . . . — на смрт стрељањем.

Милутин Ж. Првуловић из Бучја . . . што је из обести тукао и злостављао миран и поштен свет, а јула 1944. као целат организације ДМ са још неколико њих убио камом Бору Младеновића из Бучја . . . — на казну стрељањем.

Врањешевевић Драгољуб, бивши жандармеријски наредник, што је за време целе окупације припадао непријатељским оружаним формацијама и као функционер ДМ организације давао наређења за више клања и стрељања. Тако су заклани (следи листа са око 50 имена) . . . — на казну смрти стрељањем“.

Затим следе осуде и другима који су помагали окупатору, као на пример:

„Коста К. Мирчић, — Калчић, из Великог Извора . . . за разна дела почињена у својству председника општине у Великом Извору за време окупације — реквизиција, прогањање симпатизера НОП-а и др. . . . — на 10 година.

Небојша Рајковић из Ниша . . . што је као заступник војводе Косте Пећанца, одреда борског, насилно вршио мобилизацију људи за борбу против партизана, лично командовао операцијама код Мајданпека, Сикола и Кренте . . . на 10 година тешког принудног рада“.

„Ратни добитници“, они који су се обогатили шпекулацијом на рачун народне несреће, такође су сада одговарали пред народом.

Први месеци у тек ослобођеној Тимочкој крајини протичали су у свестраним напорима народне власти да, док још трају борбе на фронту, обезбеди становницима овога краја нормалан живот, после тешких година рата и окупације.

Масовне организације: Фронт, УСАОС, АФЖ, Синдикат

Јединствени народноослободилачки фронт Србије, део опште југословенске масовне политичке организације, је у току ратних година уједињавало слободарске снаге у оружану борбу против непријатеља. Сада су његови задаци били измењени: све више су у први план долазили послови око обнове земље и функционисања власти, политичко објашњавање револуционарних промена у новој држави и актуелних спољно-политичких односа у свету. Непосредан политички задатак био је и отклањање ос-

татака четничког утицаја, нарочито у оним крајевима округа где је политички рад Партије и фронта у току рата био слабији и где су оружане формације четника дуже вршиле притисак на народ.

Једна од успешних манифестација политичког јединства маса био је и велики збор народа из читаве Тимочке крајине који је одржан 17. јануара 1945. у Зајечару, у знак протеста због држања краља Петра према народноослободилачкој борби. На овом, по броју и једнодушности учесника, импозантном скупу (15000 људи) смењивали су се на трибини радници, сељаци, жене и омладина, активисти КПЈ и неки представници предратних политичких партија, сви јединствени у осуди монархије. Слични митинзи одржани су у среским центрима у целом округу.

Одбори Народноослободилачког фронта изабрани су у свим местима до краја 1944. године. У среским местима изабрани су и срески одбори ЈНОФ-а. У Окружни одбор ЈНОФ-а ушли су, поред истакнутих политичких радника, учесника НОБ-а, и неки бивши политичари из грађанских партија, који се нису компромитовали сарадњом са окупатором. Скупштина Окружног ЈНОФ-а одржана је у Зајечару 3. децембра 1944¹²).

Од ослобођења овог краја па до маја 1945. одбори Фронта пружали су нарочито велику помоћ народноослободилачким одборима у прикупљању прилога за НОВЈ и рањенике у болницама. У прогласу Акционог одбора за хитну помоћ рањеницима у болницама (од 10. фебруара 1945) стоји:

„Наша прва дужност . . . у овим данима је брига за наше рањенике. Позадина мора дочекати своје рањене борце и дати све за њих. Ни једна жртга не сме бити сувише велика кад су у питању они, наши најмилији. Рањеници морају имати удобне постеље, довољно рубља, топла одела, покривача, чарапа и свега осталог што је потребно. Њихове ране брже ће зарастати, а они на фронту боље ће тући непријатеља, ако рањеним борцима пружимо све што је неопходно . . . Свако треба да одвоји од себе за рањене борце. Ми морамо уложити све да наши рањеници што пре оздраве. Ми можемо да остајемо без довољно покривача, веша, чарапа, одеће, али наши рањеници не . . .”.

Јединствени фронт ангажовао се у спровођењу доброволних локалних акција — оправки мостова, путева, школа, обнова рудника. Јединство народа у позадини и бораца на фронту огледало се и у многобројним делегацијама које су из позадине одлазиле на фронт да обиђу борце у првим борбеним линијама и болнице у којима су лежали рањеници. Организација Антифашистичког фронта жена однела је борцима на фронт велике количине одеће.

Значајан је био допринос ЈНОФ-а и у објашњавању привредних и других мера народне власти у циљу мобилизације свих

12. За председника Окружног одбора ЈНОФ-а изабран је адвокат из Неготина Василије Пенић а за секретара Живан Васиљевић. Изабрано је укупно 95 чланова Окружног одбора Јединственог народноослободилачког фронта.

снага и средстава ради победоносног окончања рата, у сакупљању помоћи за настрадале и пасивне крајеве и за непроизвођачко становништво. Политички скупови, саветовања и конференције Фронта окупљали су већину људи, све је више расла иницијатива ослобођеног народа, подстицана још од 1941. године.

У целом политичком и агитационо-пропагандном раду своје место имали су лист Фронта „Реч народа“ и омладински лист „Јединство“. Касније се појавио и лист на влашком језику „Ворба ностра“.

У првом броју листа „Реч народа“, 10. јануара 1945. године у уводнику стоји: „Реч народа“ ће имати за циљ да својим правилним објашњавањем политичке ситуације и догађаја онемогући хушкање разних замаскираних непријатеља народа и да око ЈНОФ-а окупи све конструктивне и родољубиве снаге. Нарочито је важан наш задатак у погледу културног подизања нашег народа, који је у бившој Југославији, а нарочито за време окупације, свим средствима спречаван да развије свој културни живот. Али на првом месту је циљ да „Реч народа“ својим радом помогне напоре које наш народ чини помажући фронт, јер је помоћ фронту за окончање рата наш најважнији задатак“.

По среским и неким другим местима отворани су домови културе. Само у фебруару 1945. у округу је отворено 12 домова културе. Ови домови постајали су средиште културног и општеобразовног живота.

Упоредо са јачањем Фронта, стваран је и прошириван Уједињени савез антифашистичке омладине Србије — УСАОС, са Окружним одбором, среским и месним одборима. Поред политичке активности у оквиру ЈНОФ-а и помоћи народној власти у предузимању разних мера од подршке војним фронтovima, обнови и функционисању привредног живота, до рада курсева за алфабете, омладинска организација је окупила готово сву омладину преко разних видова културно-просветне, спортске и забавне активности. Омладински домови ницали су готово у сваком месту и постајали жариште политичког и културног живота омладине.

Одушевљење с којим су младићи и девојке овог краја учествовали у свим акцијама за обнову и изградњу, било је равно самопрегору бораца — омладинаца из партизанских одреда, елану којим је омладина читаве земље подржавала политику Комунистичке партије. Омладинци који због младости нису отишли са јединицама НОВ на фронт и огромна већина омладинки, били су ударна снага Партије у многим акцијама. Радни и револуционарни занос и расположење омладине давали су тон многим политичким акцијама Фронта. У том периоду васпитавани су кроз УСАОС будући активисти Партије, власти и масовних организација.

Организација најмлађих, пионири, прихватила је сву децу, обезбедила исхрану и одевање сиромашнијих, помогла у организовању игре, забаве и правилног васпитања дечака и девојчица којима су године рата отеле детињство. Пионирски одреди су брзо организовани.

На први коонгрес Антифашистичке омладине Србије, одржан половином новембра у Београду, отишло је 134 делегата из зајечарског округа¹³). У Зајечару је 9. и 10. децембра 1944. одржана окружна конференција УСАОС-а за зајечарски округ. Дата је оцена о борби омладине Тимока и Крајине против окупатора и квислинга, утврђени задаци УСАОС-а у даљем раду¹⁴).

Савез Комунистичке омладине Југославије — СКОЈ, био је главни покретач целог омладинског рада, а често и динамике укупног живота. По ослобођењу целе Тимочке крајине активи СКОЈ-а ницали су у свим селима, предузећима, школама. Срески комитети СКОЈ-а образовани су у октобру и новембру 1944. у свим срезovima, а у неким градовима и месни комитети. Још крајем септембра 1944. на терену је у округу било организовано око 90 чланова СКОЈ-а. После два месеца било их је близу 1000¹⁵).

Жене из овога краја показивале су исту пожртвованост као и у данима оружане борбе. Антифашистички фронт жена (АФЖ) окупио је највећи број жена у градовима и селима и био знатна подршка Фронту у свим његовим акцијама. Одбори АФЖ-а стварани су у свим местима, образовани су и срески одбори, а 24. децембра у Зајечару је одржана окружна конференција АФЖ-а на којој је расправљано о ангажовању жена Тимока и Крајине у помоћи фронту и обнови земље¹⁶). Делегација од 13 жена Тимока и Крајине 26. децембра 1944. обишла је рањенике у бео-

13. У Главни одбор УСАОС-а из зајечарског округа изабрани су Михајло Туртић и Миомир Цолић; Михајло Туртић је изабран и у Секретаријат Главног одбора.

14. У први Окружни одбор УСАОС-а изабрано је 36 чланова, омладинаца и омладинки из свих срезова Тимочке крајине, сељака, радника и ђака. За председника је изабран Миомир Цолић.

15. Почетком јануара 1945. Окружни комитет СКОЈ-а имао је следћи састав: Драгољуб Алексић, Јован Бељан, Слободан Босиљчић (секретар), Миомир Цолић (организациони секретар), Бора Јевтић, Власта Милошевић и Јован Нишић.

У извештају ОК СКОЈ-а Зајечар ПК-у СКОЈ-а за Србију (од 28. новембра 1944) о организованости СКОЈ-а у зајечарском округу, стоји, између осталог:

„ . . . На нашем терену раде 10 среских руководства: Кључко са 3 члана, Брзопаланачко са 5, Поречко 5, Неготинско 7, Крајинско са 6, Зајечарско са 7, Бољевачко 4, Борско са 3, Тимочко са 7 и Заглавско са 7. Укупно са 54 среских руководиоца . . . На терену имамо 11 реонских поверенаста распоређених по овим срезovima: у Неготинском 4, Зајечарском 2, Тимочком 1, Бољевачком 1 и Заглавском 2. Број чланова и (број) села реонских руководства су различити . . . На терену имамо месна руководства у Мајданпеку са 4 члана, у Неготину са 4 члана, Зајечару са 7, Бору са 4 и Књажевцу са 5, заједно 24 месна руководиоца . . .

На терену раде 167 скојевских група са 933 члана СКОЈ-а. У Поречу раде 6 скојевских група са 38 скојеваца; у Кључу 9 скојевских група са 267 скојеваца, у Крајинском 12 са 91 скојевцем, у Борском 9 са 34 скојеваца, у Зајечарском 17 са 133 скојевца, у Бољевачком 8 са 38 скојеваца, у Тимочком 15 са 95 скојеваца, Заглавском 29 са 177 скојеваца. Дакле, на терену живи и ради организација СКОЈ-а од 167 скојевских група са 1019 чланова СКОЈ-а“.

16. За председницу Окружног одбора АФЖ-а изабрана је Босиљка Недељковић, за потпредседнице Вера Марјановић и Душанка Пајкић, а за секретара Наталија Василевић.

радским болницама, а 28. децембра примљене су код Маршала Тита и предале му дарове жена овога краја¹⁷⁾.

У почетку 1945. године у округу се почела стварати и синдикална организација. Радници који су у периоду пред рат и доцније представљали главно упориште Партије, били су и по ослобођењу ослонац за све нове акције партијске и фронтовске организације. Стварање синдиката још више је допринело мобилизацији радника за обнову рудника и других предузећа, која су у ратним годинама обуставила производњу или је знатно смањила. Дананоћни предан ударнички рад рудара и других радника био је од пресудне важности за почетак производње.

У Зајечару је почетком 1945. створен Иницијативни синдикални одбор (на челу са чланом ОК КПЈ Мирком Бабићем) који је почео да ради на стварању синдикалних организација у целом округу¹⁸⁾.

Прослава Првог маја 1945. године, првог рандичког празника у слободи, била је смотра не само опште подршке радничке класе власти народа, већ и резултата и успеха рада Синдиката.

Удео Партије

После мобилизације свих снага за фронт и помоћи органима власти да нормализују живот, главна активност партијске организације била је усмерена на политички рад у најширим народним масама. Био је неопходан велики напор Партије да би се људи редовно обавештавали о догађајима у земљи и свету, непосредно се ангажовали у остваривању задатака револуције.

Партијска организација у округу, уз непосредну помоћ Покрајинског комитета КПЈ Србије, покренула је у акцију све комунисте као и велики број чланова масовних организација које су окупљале већину народа. Рад су знатно олакшавали велики углед и поверење што су их уживали Партија и борци који су три и по године у тешким условима ратовали против окупатора и издајника. Озбиљан напор усмерен је био на јачање организа-

17. О томе је, за ову књигу написала Душанка Пајкић:

„Све смо биле усхићене и раздрагане. Са нестрпљењем смо чекале, а биле смо примљене 28. децембра у Белом двору. Друг Тито се срдечно руковао са сваком од нас и својом непосредношћу утицао на нас да се ми сасвим ослободимо у току разговора са њим. Сећам се да нам је, веома расположен, рекао како је већ упознат да смо претходног дана однеле дарове рањеницима у београдским болницама, чему се он веома радује. Затим смо другу Титу уручиле поклоне које смо за њега донеле и пожелеле му много среће у Новој 1945. години. У току разговора Тито је напоменуо да је упознат са борбом народа Тимочке крајине. Ми смо му износиле како смо се и саме бориле заједно са стотинама другова и другарица. Неке из наше делегације упознале су друга Тита са својим страдањима и жртвама, једне су изгубиле синове или кћери, друга браћу или мужеве.

18. На редовној скупштини свих синдикалних подружница у Зајечару (8. априла 1945) образовано је Месно синдикално веће које је координирало рад синдиката у целом округу.

ције Комунистичке Партије, стварање партијских ћелија у селима и местима, на постављање и нову организацију среских и Окружног комитета Партије.

На тек ослобођеној територији Тимочке крајине мали је био број чланова КПЈ, јер су се они дотле у већини налазили у јединицама Народноослободилачке војске. Сада су кадрови повлачени из бригада, стварана од њих среска партијска руководства¹⁹). У редове Партије примани су нови чланови, махом из редова најбољих активиста. Половином октобра 1944. у бољевачком срезу било је укупно свега 14 чланова КП и 3 кандидата, у Бору и околини 23 члана КП, у срезу поречком 4 члана и 10 кандидата, а у читавом округу тих првих дана јесени 1944. број чланова КП на терену износио је око 150²⁰).

На окружној партијској конференцији у Зајечару, 5. јануара 1945, којој је у име ПК Партије присуствовао Мома Марковић, исти делегат који је у јуну 1941. пренео одлуку о дизању оружаног устанка, анализирани су услови у којима сада делује партијска организација на потпуно ослобођеној територији. Постављени су и даљи непосредни задаци. Конференцији је присуствовала већина чланова Партије (око 200). Било је речи о развоју партијских и масовних организација, о раду органа народ-

19. Први секретари среских комитета и поверенстава КПЈ у јесен 1944. били су у Тимочкој крајини: Урош Милошевић (срез заглавски), Наталија Васиљевић (срез тимочки), Стева Богдановић (срез бољевачки), Бранко Новаковић (срез зајечарски), Мика Рајчић (срез Крајински), Душан Глигоријевић (срез борски), Сретен Вучковић (срез неготински), Александар Тодоровић (срез брзопаланачки), Никола Радосављевић (срез кључки) и Родољуб Стојановић (срез поречки).

20. Окружни комитет КПЈ пише 22. новембра 1944. Покрајинском комитету КПЈ за Србију:

„ . . . Чланови среских комитета и секретари среских поверенстава су махом старији чланови партије, што је гаранција да ће, углавном, моћи да прихвате и остваре новопостављене задатке. Оно што је карактеристично за остале чланове Партије да су на ниском теоретском ступњу и без довољно организационог искуства и рутине у раду. Поред тога приличан број њих није у јединицама већ само на партијској вези (пошто су једини у свом селу). А уколико их има и неколико у селу они су тада махом сви чланови НО одбора, што чини да се иако су у партијској ћелији, недовољно партијски подижу. Један део ових чланова партије раде искључиво као чланови скојевских руководства . . .

Наш Окружни комитет сада чине: Мирко Бабић, радник, Драгољуб Радисављевић, свршени матурант, Јанко Симеоновић, студент агрономије, Драгољуб Стевановић, ђак, Милојко Ђорђевић, земљорадник, и Живан Васиљевић, студент технике — од којих је Јанко Симеоновић секретар Окружног НОО те углавном заузет тим послом, Милојко Ђорђевић политички комесар Команде подручја . . . Пленум ОК чине: Стева Богдановић, земљорадник — секретар среског поверенства, Душан Глигоријевић, студент технике — секретар среског комитета, Родољуб Стојановић, радник — секретар среског поверенства, Наталија Васиљевић, студент права — секретар среског комитета, Бранко Новаковић, радник — секретар среског комитета, Миомир Цолић, свршени матурант (секретар Окружног комитета СКОЈ-а), Радомир Илић земљорадник — члан Извршног окружног комитета НОО, Војислав Јеленковић, инжењер агрономије — председник окружног НОО, Божидар Ђурић, инж. агрономије члан Окружног НОО, Мирко Петровић, геометар — руководиоца пропагандног одељења Окружног НОО, Миодраг Радуловић и Слободан Босиљчић...”.

не власти, помоћи фронтovima, о текућим политичким задацима²¹).

У то време основно је било створити већу партијску организацију, водећи рачуна при томе ко је достојан да буде члан Комунистичке партије Југославије. Најпре су се почеле проширивати партијске ћелије у рударским центрима, затим у градо-

21. У извештају ОК КПЈ Зајечар упућеног ПК-у КПЈ за Србију (11. јануара 1945) реч је о неким резултатима окупне партијске конференције, одржане 5. јануара 1945:

Према задњим извештајима наших среских руководстава ми данас имамо укупно 360 (трестаездесет) чланова Партије (заједно са члановима среских партијских поверенстава, комитета и среских скојевских руководстава) и око 80 (осамдесет) кандидата . . . Квалитет чланова најбољи је у Бору, где је и социјални састав најбољи, а ускоро ће и број чланова Партије бити већи него у ма ком другом срезу . . . Квалитет наших чланова у осталим срезovima још је прилично низак и потребно је доста рада и помоћи како у свакодневном практичном послу, тако и на теоретском политичком уздицању . . . Пре окупне партијске конференције који смо одржали 5. јануара, а којој је присуствовао и друг Мома Марковић, ми смо одржали у шест срезова припремна среска партијска саветовања . . . Ми смо уочили недостатак нашег досадашњег рада по НО фронту . . . Сада је формирано једно војно подручје за читав наш округ . . . омогућена је стална већа помоћ и контрола у раду наших војних власти . . . Рад ОЗН-е уз потпуну помоћ партијске организације креће новим путем . . . Много је већа помоћ (Партије) СКОЈ-у него до сада . . . Рад АФЖ-а . . . даје приличне резултате . . .". •

На основу овог извештаја ОК КПЈ упућеног 11. јануара 1945. ПК КПЈ за Србију, састав среских комитета и поверенстава КПЈ у зајечарском округу изгледао је овако:

„1. Срез заглавски — Књажевац. Секретар среског комитета Божин Јовановић; чланови: Урош Милошевић, Миомир Ковачевић, Никодије Јевтић, Момчило Велојић и Чедо Јоцић.

2. Срез тимочки — Андрејевац. Срески комитет: секретар Живојин Јовановић; чланови: Вукашин Драгутиновић, Драгомир Јовановић, Чедо Стевановић и Вера Димитријевић.

3. Срез бољевачки — Бољевац. Среско партијско поверенство: секретар Степа Богдановић; чланови: Милутин Живковић, Живојин Миленковић, Стојан Стојановић, Аца Јаблановић и Адолф Мачек.

4. Срез борски — Бор. Срески комитет: секретар Миодраг Радуловић; чланови: Милош Међедовић, Светозар Анђић, Јован Цоковић, Јован Раутовић и Илија Анђелковић.

5. Срез зајечарски — Зајечар. Срески комитет: секретар Мирко Петровић; чланови: Воја Ранђеловић, Будимир Анђелковић, Радомир Илић, Божа Ђурић, Воја Јеленковић и Душан Павличић.

6. Срез крајински — Салаш. Среско партијско поверенство: секретар Михајло Рајчић; чланови: Момир Јоксимић, Станоје Белић, Добрила Гачић, Милан Богосављевић и Десимир Милошевић.

7. Срез неготински — Неготин. Секретар Никола Радосављевић; чланови: Веселинка Глишовић, Срећко Ђунковић, Рада Петровић, Милорад Дикић, Јован Пантић.

8. Срез брзопаланачки — Јабучац. Среско партијско поверенство: секретар Драгољуб Радојевић; чланови: Александар Тодоровић, Мара Михајловић, Таса Радуловић и Мирослав Тошић.

9. Срез кључки — Кладово. Среско партијско поверенство: секретар Страхиња Поповић; чланови: Душан Бебић, Данило Јаковљевић, Лазар Атанацковић, Никола Маринковић и Бранко Петровић.

10. Срез поречки — Д. Милановац. Среско партијско поверенство: секретар Родољуб Стојановић; чланови: Јован Ружић, Сава Ђорђевић, Миодраг Рајковић, Веап Мемедовић.

вима, а нарочито у селима која су у рату била блиско везана за народноослободилачку борбу. Упоредо су одржавани вишедневни партијски и скојевски курсеви, који су допринели идејном образовању млађих комуниста.

ОК КПЈ Зајечар 11. јануара 1945. извештава Покрајински комитет КПЈ за Србију да је тада у округу било око 380 чланова КП и 80 кандидата за чланове²²).

До половине марта 1945, у време избора делегата за Оснивачки конгрес КП Србије²³), бројност партијске организације у округу се знатно повећала: у 98 партијских ћелија деловало је 750 чланова КП, а 225 кандидата били су махом пред пријемом у КПЈ. У то време у округу је радило око 1500 чланова Савеза комунистичке омладине — СКОЈ-а.

У раздобљу до 15. маја, краја ратних операција, у овом делу Србије почео је већ увелико да функционише цео систем народноослободилачке власти и политичких организација. Био је у пуном јеку стваралачки рад на обнови земље.

Окружно партијско саветовање одржано је 24. и 25. маја 1945. у Зајечару у присуству члана ПК КПЈ за Србију, Добривоја Радосављевића, организатора партизанских одреда у источној Србији 1941. године. На овом саветовању у закључцима су истакнути успеси Партије у току рата и у овом крају земље, укаzano на непосредне задатке који стоје у даљој револуционарној борби²⁴).

22. По срезовима је то овако изгледало: срез заглавски — 61 члан у 10 партијских ћелија и 10 кандидата; срез тимочки — 50 чланова КП у 10 ћелија и 8 кандидата; срез бољевачки — 36 чланова у 5 ћелија и 10 кандидата; срез борски 60 чланова у 12 ћелија и 10 кандидата; срез зајечарски — 57 чланова КП у 10 ћелија и 9 кандидата; срез крајински — 19 чланова у 3 ћелије и 11 кандидата; срез неготински — 30 чланова у 5 ћелија и 4 кандидата; срез брзопаланачки — 13 чланова у 2 ћелије и 7 кандидата; срез кључки — 16 чланова у 2 ћелије и 7 кандидата и срез поречки — 13 чланова у 2 ћелије и 7 кандидата.

23. На Оснивачком конгресу КП Србије који је одржан у Београду од 8. до 12. маја 1945. комунисте округа Зајечар представљало је десетак делегата. Делегати су били Живан Васиљевић, Вера Димитријевић, Мара Михајловић, Слободан Босиљчић, Сава Ђорђевић, Петрашин Никитовић, Јован Раутовић, Божин Јовановић, Никодије Јевтић, Милош Килибарда.

24. О окружном партијском саветовању 24. и 25. маја 1945. видети прилог бр. 54.